

Superheroine u stripovima

Vrančić, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:372254>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

KARLA VRANČIĆ
SUPERHEROINE U STRIPOVIMA

Zagreb, veljača 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE
ZAGREB

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnice: Karla Vrančić

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Superheroine u stripovima

MENTORICA: Astrid Nox, prof., pred.

Zagreb, veljača 2021.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	I
ABSTRACT.....	II
1. UVOD.....	1
2. STRIPOVI	2
2.1 Povijesni razvitak stripova.....	2
2.2. Analiza društva kroz stripove.....	6
3. ANALIZA SUPERHEROINA	13
3.1 Evolucija ženskog lika u stripovima.....	13
3.2. Wonder Woman	15
3.3. She-Hulk	18
3.4 Black Widow.....	20
4. ZAKLJUČAK.....	22
5. LITERATURA	24

ŽENSKI SUPERJUNACI U STRIPOVIMA

SAŽETAK

Iako se začetnicima modernih stripova mogu smatrati i crteži prehistorijskih ljudi na špiljama, prvi utjecaj na društvo stripovi su ostavili u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća. Predstavljanjem superheroja, stripovi su ušli u svako kućanstvo, nudeći bijeg od tmurne stvarnosti Drugog svjetskog rata. Postigavši velik utjecaj, stripovi i njihovi likovi su često korišteni kako bi se prenijela neka vrsta političke ideje ili postiglo nacionalno ujedinjenje. Kasnije, u doba mira, uloga stripa bila je da promovira poželjne društvene vrijednosti kroz prizmu šaljivih, indirektno provokativnih sadržaja.

Prikaz žene u stripu od samih je početaka bio specifičan. Lois Lane, iako po mnogočemu tipična žena ondašnjeg doba, posjedovala je vrijednosti koje su je udaljavale od stvarne žene. Njena aspiracija za ostvarivanjem u karijernom smislu pružila je mnogim ženama nadu u realiziranje vlastitih snova. *Wonder Woman*, koja je od samih početaka pratila *Supermana* i *Batmana*, iako previše seksualizirana, postala je uzorom mnogim mladim djevojčicama i djevojkama.

Unatoč namjeri tvoraca stripova da povećaju broj ženskih likova u stripovima, ženski su likovi zbog ishitrenosti tvoraca nesmotreno i pomalo sramotno prikazani. Jedan od likova koji je nasilno ubačen u strip jest ženska inačica superheroja Hulka. She-Hulk je zbog svoje supermoći pak često uspoređivana sa ženom u stanju PMS-a.

U konačnici, strip je poželjno sagledavati kao pozitivan medij, jer je često aktivan sudionik u društvenim promjenama te prikazuje presliku društva tog vremena.

Ključne riječi: strip, superheroj, ženski superheroj, društvene promjene, mediji

COMIC BOOK SUPERHEROINES

ABSTRACT

Although the origins of comic books can be found in the most archaic of examples – in a cave in which the prehistoric man dwelt, their real impression on the society in its today's form has been introduced during the third decade of the twentieth century. By introducing superheroes, comic books have found their way into the homes of all Americans, offering an escape from the grim reality of World War II. Amassing such a great influence, comic books and their respective characters have often been used to convey a political thought or achieve unification. Later, in times of peace, the main role of a comic book was to promote society's values through a prism of comical, fantastical and indirectly provocative motives.

The portrayal of women in comic books has always been filled with hope. Lois Lane, although by many characteristics a normal woman of that day and age, was actually way ahead of her time. Her career aspirations served as a base for many other women to pursue their dream, once they've seen it done by Lois Lane. *Wonder Woman*, who has from the start been a renowned superhero alongside *Superman* and *Batman*, although oversexualized has become a role model to many young girls and women throughout the world.

In spite of creators' intentions to increase a number of female characters, the female characters were shown somewhat unadvisedly and shamefully. One of the characters that was forcefully inserted in comics was a female Hulk equivalent. Because of her superpowers, she was oftentimes compared to a woman in perpetual state of PMS.

Ultimately, it is desirable to view comics as a positive medium, because it is often an active participant in social change and shows a copy of the society of that time.

Keywords: comic books, superhero, female superhero, societal changes, media.

1. UVOD

Proučavanjem medija i ljudskih sklonosti istima, možemo mnogo toga naučiti o društvu u doba nastanka uzorka. Jedan od najpopularnijih modernih načina zabave, ali i određivanja budućih trendova jesu – stripovi poznati i kao: *bande dessinée*, *manga*, *fumetti*, *tebeos*, *historietas*, *komiks*. (Mazur i Danner, 2017.)

Iako su relativno nov proizvod medijske industrije, nastao u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća, stripovi su pomogli oblikovati javno mišljenje do danas. Predstavljanjem superheroja nadnaravnih sposobnosti, stripovi su pružali bijeg od stvarnosti prvenstveno mlađim, ali i starijih uzrastima. Jednako kao što su i oblikovali javno mišljenje, karakteristika stripa jest da pomoću dublje analize možemo saznati više informacija o samom društvu u vrijeme nastanka pojedinog naslova.

Uz ostale socijalno-ekonomske probleme, zanimljivo je promatrati i druge poput razvitka ženskog lika u stripu. Iako utemeljena u patrijarhalnom društvu, tzv. 'stripovska žena' često je korak ispred vremena, te predstavlja ideal kojem žene toga doba mogu težiti. No, prisilnim i neiskrenim potezima, u kasnije su doba žene u stripovima doživjele brojne poraze. Stvaranje ženskih likova kao pandan muškima dovelo je do masovne proizvodnje nekvalitetnih, često uvredljivih ženskih likova.

U ovom će se radu sagledati povijesni razvitak stripova, te će se približiti karakteristike društva i manifestacije ideja kroz proučavanje stripova. Nadalje, opisat će se ženski lik i njegov razvitak kroz strip, te paralelne promjene koje se događaju u društvu.

2. STRIPOVI

2. 1 Povijesni razvitak stripova

Stripovi se u svom najosnovnijem i najarhaičnijem obliku mogu pratiti od samih začetaka civilizacije. Crteži koji prate prethodne nastambe antičkih i prahistorijskih ljudi donose značajan uvid u svakodnevni život, rituale i karakteristike takvih društava. Kao i tada, i današnji stripovi preslika su društva u kojem su stvoreni. U njihovoj današnjoj verziji, klasičan strip se može datirati sve do Japana osamnaestog stoljeća, no koncept stripa doživio je svoju pravu slavu i masovnu produkciju tek u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama, te Ujedinjenom Kraljevstvu. Po svojoj definiciji, „strip su crteži i druge slike supostavljene u namjerni slijed, s namjerom prijenosa informacije i/ili izazivanja estetske reakcije u čitatelja.” (McCloud, 2016: 9)

U printanom obliku, u Americi strip postoji od 1842. godine, kada je Rodolphe Töppfer stvorio „*Avanture g. Obadiaha Oldbucka*“. Njihov komičan karakter ustavljen je objavom „*Funnies on Parade*“ i „*Famous Funnies: A Carnival of Comics*“, početkom dvadesetog stoljeća.

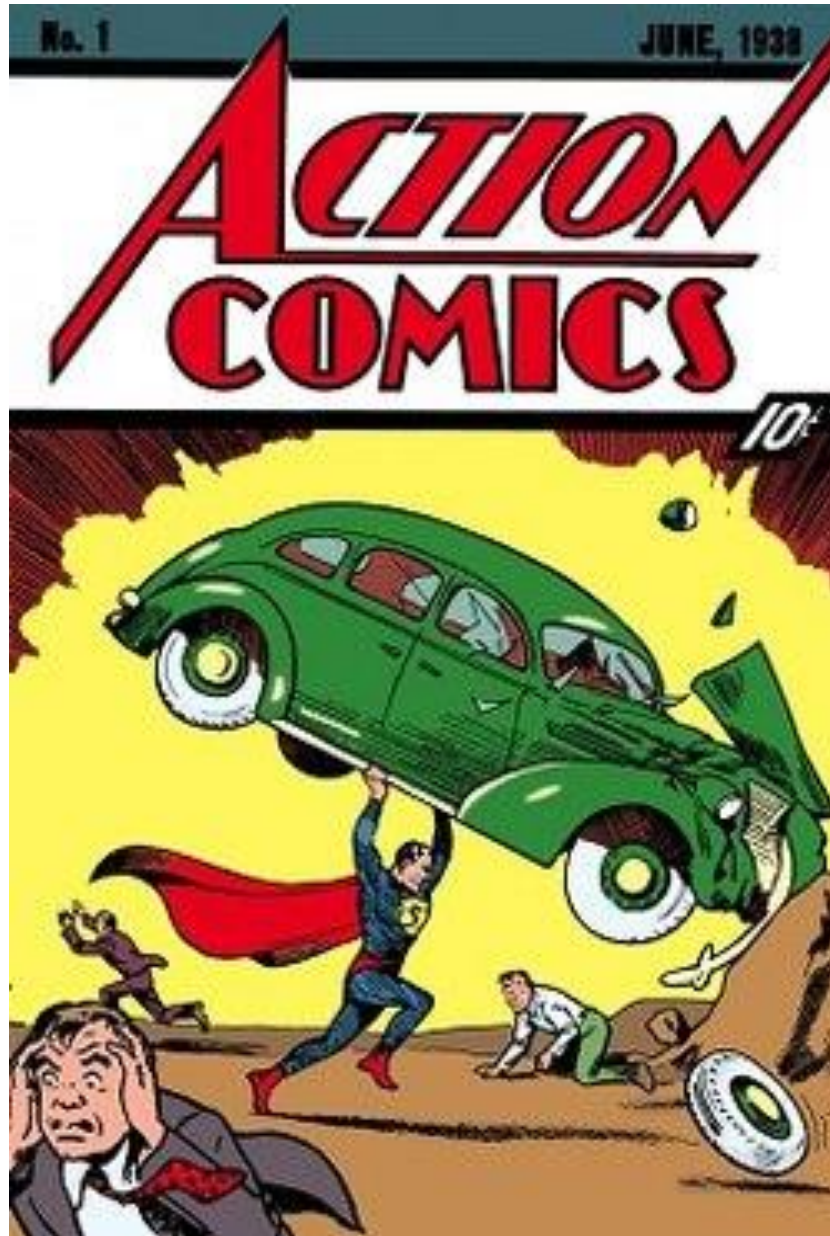
Slika 1. Naslovnica stripa „*The Adventures of Mr. Obadiah Oldbuck*“

Izvor: <https://www.openculture.com/2015/01/read-the-very-first-comic-book-the-adventures-of-obadiah-oldbuck-1837.html>, 5. siječnja 2021. godine

Superheroji, fantastični detalji i nepoštivanje zakona fizike predstavljeni su tek 1938. godine, objavljivanjem *Supermana*. Time započinje tzv. *Zlatno doba stripova*.

Slika 2. Naslovnica prvog stripa o *Supermanu*

Izvor: <https://www.latimes.com/books/jacketcopy/la-et-jc-first-superman-comic-book-record-price-3-point-2-million-20140825-story.html>, 5. siječnja 2021. godine

Dok su prethodni junaci bili heroji, junaci nastali u to doba, bili su obični ljudi bez nadnaravnih sposobnosti. Pojava *Phantoma* označila je početak maskiranih heroja, no *Doc Savage* bio je prvi heroj nadnaravnih sposobnosti, i za razliku od letenja, izbacivanja paukovih mreža iz dlanova, njegova je supermoć bila u tome što je bio

najpametniji čovjek na svijetu. Evolucija likova i njihovih moći uzrokovala je promjene takozvanih epoha stripa.

Općenito govoreći, razdoblja stripova podijeljena su na sljedeći način: Platinasto ili Viktorijansko doba, Zlatno doba, Srebrno doba, Brončano doba i Moderno ili Željezno doba. (Duncan, 2009.)

Zlatno doba stripa započinje objavom prvog *Superman* stripa, odnosno stvaranjem arhetipa superheroja s nadnaravnim sposobnostima. Kasnije, pojavili su se stripovi romantičnih, znanstvenih i inih tema, što je automatski povećalo broj čitalaca, a samim time i prodaju. U ranim pedesetim godinama dvadesetog stoljeća, primijećen je značajan pad u prodaji stripova, što se tada moglo pripisati jakoj anti-stripovskoj propagandi. Naime, mišljenje javnosti težilo je vjerovanju kako čitanje stripova ima negativan utjecaj na mladež i djecu. (Kelley, 2009.)

Preciznije 1954. godine, psiholog Dr. Frederick Wertham objavio je knjigu pod naslovom „Zavođenje nevinih“ u kojoj detaljno izlaže svoj stav kako su stripovi glavni uzrok mladenačke delinkvencije i opće moralne propasti mladeži. Tada smatrano potencijalno katastrofalnim problemom, osnovan je Odbor čija je isključiva uloga bila utvrđivanje istinitosti Werthamovih tvrdnji. Kako bi preduhitрили još jaču i oštriju reakciju društva i vlade, u rujnu iste godine osnovan je *Comics Magazine Association of America*, odnosno CMAA. Njeni članovi bili su svi izdavači stripova, odnosno svi koji su htjeli objaviti strip. Prva odredba CMAA bila je stvaranje *Comics Code Authority*-ja, odnosno svojevrsne liste 41 pravila koja su jasno određivala granice i mogućnosti prikazivanja seksualnih, kriminalnih, nasilnih i horor scena. Unatoč brznoj reakciji struke, velik je broj izdavača bio prisiljen ugasiti svoja poslovanja. Oni koji su preživjeli krizu, morali su se nositi sa smanjenim brojem čitalaca. Naime, potaknuti stavovima društva i prividnom prijetnjom koju nose, roditelji su svojoj djeci zabranili da čitaju stripove, time značajno smanjujući čitalačku publiku i završavajući Zlatno doba stripova. (Di Paolo, 2011.)

Srebrno doba stripova započinje 1956. godine kada se u modu opet vraćaju superheroji, te još jednom, pada prodaja stripova drugačijih tematika te su brojni izdavači prisiljeni zatvoriti svoja vrata. Pojavljuju se heroji Stana Leeja i Jacka Kirbyja, općepoznata *Fantastična četvorka*, te Ditkov *Spiderman*. Još jedan od razloga radi kojih je došlo do promjene u svijetu stripova jest pojava široko dostupne televizije

i filmskog sadržaja. No, kao i u ranijim slučajevima, došlo je do prilagodbe u stvaranju stripovskog sadržaja. Tematika stripova proširila se na znanstvenu fantastiku, te je počela stvarati likove poput *Manhuntera s Marsa*, koji se pojavio u jednom od najpopularnijih klasika – *Batmanu*. *Manhunter s Marsa* bio je metafora Marsa koji se nije mogao vratiti na svoj rodni planet pa je koristeći svoje vještine postao John Jones, ljudski detektiv. Tijekom Srebrnog doba, Marvel Comics je doživio svoj uspon te postao konkurent do tad prevladavajućem DC Comicsu. (Duncan, 2009.)

Granica između Srebrnog i Brončanog doba nije jasno definirana, te se Brončanom dobu pripisuju i sedamdesete i osamdesete godine prošlog stoljeća. Ono što je svakako obilježilo Brončano doba jest humaniziranje superheroja te postavljanje njihovih uloga unutar dosega normalnog čovjeka, koji ne posjeduje supermoći. Neki od DC-jevih heroja, poput *Green Lanterna* i *Green Arrow*a jasno su simbolizirali političke pripadnosti, odnosno desnu i lijevu stranu političke fronte. Njihovi su problemi polagano i suptilno tijekom godina prelazili iz sfere superheroja, gdje je glavni neprijatelj individua jednako nadnaravnih sposobnosti kao i glavni junak, u sferu jasnih političkih i socijalnih problema. Primjerice, *Robin* je napustio *Batmana* kako bi se upisao na fakultet gdje je postao vođom studentskih protesta. *Batgirl* je svoje putovanje preselila u Washington D.C. gdje se svojim radom kao kongreskinja borila protiv zla. *Justice League* se pak suočavala sa zagađivačima okoliša. (Brantner, Lobinger, 2014.)

Zatim, Moderno doba stripa započinje u srednjim osamdesetim godinama prošlog stoljeća te traje i danas. Njegova je glavna karakteristika premještanje fokusa na psihološko stanje i intrinzične procese glavnih junaka. Isto tako, ono što je veoma značajno za Moderno doba stripova jest promjena u prevalentnoj dobnoj skupini čitalačke publike. Naime, razvitkom tehnologije, došlo je do otvaranja novih sadržaja koji su svojom interaktivnošću predstavljali veći interes djeci, kojoj su do tada stripovi predstavljali izvor zabave. Izuzev toga, praćenjem vremena, približavanjem sadržaja običnom čovjeku, te socijalno relevantnim problemima sadržaj stripova postao je presofisticiran za dječji um. Lakoća teksta, jednostavnost pristupa, vizualni identitet i idealizam izgubili su svoje distinktivne karakteristike, koje su ujedno i činile glavni interes dječje publike. Tijekom Modernog doba, čitalačka publika sastojala se od adolescenata i ljudi mlađe odrasle dobi. Kratak povratak staroj slavi postignut je u ranim devedesetim godinama prošlog stoljeća, kada je otkrivena potencijalna

kolekcionarska vrijednost starih izdanja kulturnih i manje kulturnih stripova. (Mazur, 2017.) Nažalost, krajem prošlog stoljeća, porastom prisutnosti superheroja u televizijskom i filmskom mediju, došlo je do velikog financijskog pada u svijetu izdavača. Marvel Comics, jedna od dvije svjetske vodeće sile u izdavanju stripova, proglasila je bankrot 1996. godine. Poštujući malu, ali vjernu publiku, i Marvel i DC Comics nastavili su objavljivati stripove, no njihov se glavni fokus prebacio na snimanje filmskih i televizijskih franšiza i serija o postojećim superjunacima, te stvaranju novih, društveno prihvatljivih likova. (Gabilliet, 2010.)

2.2. Analiza društva kroz stripove

Stripovi su oduvijek predstavljali svojevrsan prozor u navike društva u vremenu nastanka. Pojavom prvog modernog stripa 1938. godine, *Supermana*, te pojavom šireg spektra superherojskih likova, moglo se suptilno utjecati na navike društva, podržavati ili protiviti se određenim normama, beletristički prepričavati neke od tada značajnih događaja. (Wandtke, 2014.) Uz to, popularizacijom stripa otvorila su se vrata i manjim izdavačkim kućama, koje su mogle izdavati specifičnije stripove, kako bi udovoljili svakoj potrebi društva da se poistovjeti i izgubi u balončićima teksta i crno bijelim slikovnim kvadratićima.

Jedan od najznačajnijih stripova Zlatnog doba stripova bio je *Captain America*, koji je zasigurno igrao veliku pasivnu ulogu u društvu, boreći se protiv antiameričkih i nepravednih sila unutar svojih korica. Jedno od najpoznatijih izdanja stripa *Captain America* objavljeno je tjedan dana prije napada japanskih snaga na američku luku Pearl Harbor. *Captain America* već je bio u sukobu s nacistima, te je između ostalog nokautirao nacističkog vođu Adolpha Hitlera. Oprediveljenosti *Captain America* zasigurno, izuzev jakih društvenih faktora, pridonosi i činjenica da su njegovi „stvoritelji“ Jack Kirby, odnosno Jacob Kurtzberg i Joe Simon bili američki Židovi, koji su itekako imali razloga navijati za antinacističke snage. Upravo tako su na jedan način oblikovali društvo. (Kelley, 2009.)

Slika 3. Naslovnica stripa *Captain America*

Izvor : <https://www.dday.org/2017/10/19/captain-america-a-wwii-fighting-force/>, 26. siječnja 2021. godine

Lik stvoren 1941. godine, *Captain America* bio je boležljiv, pothranjen mladić, koji se, nakon što su mu injektirali serum, pretvorio u supervojnika te posvetio svoj život borbi protiv anti-američkih snaga. Tijekom rata, *Captain America* bio je toliko značajan da ga se može smatrati aktivnim sudionikom u obrani Sjedinjenih Američkih Država. Štoviše, njegov se apsolutno patriotski lik i djelo često scenarijski gradilo prema stvarnim uputama oko postupanja u ratu. (Costello, 2009.)

Jedna od posljedica takvog direktnog pristupa i inkorporiranja američkih vrijednosti u jasnog branitelja Amerike, bio je osjećaj kako svaki građanin poduzima nešto, koliko god se to maleno činilo. U ovom slučaju, strip je služio kao jasno sredstvo ujedinjenja građana Sjedinjenih Američkih država, neovisno o dobi i spolu. Pristupačan, dostupan na brojnim prodajnim mjestima, *Captain America* postao je simbolom patriotizma i same države, te se nalazio u svakom kućanstvu. (Duncan, 2009.)

No, ipak je postojala dobna skupina kojoj su stripovi prvotno bili namijenjeni – djeca, točnije, dječaci. Jarke boje, idealizmi, borba protiv zločinaca, sve je stvoreno

sa svrhom kako bi učinilo strip vizualno atraktivnijim i privlačnijim djeci. *Captain America* pravi je primjer navedenog slučaja. Naime, lik *Captain America*, kao što je i ranije navedeno, često je korišten u svrhu svojevrsne propagande. Uz sve, mladi čitaoci poticali su na učlanjenje u „*Sentinels of Liberty*“ klub. Nakon učlanjenja, dobili bi značku kojom bi označavali svoju odanost vjerovanju u tzv.amerikanizam. (Kelley, 2009.)

Sličan pristup imao je i *Superman*. U njegovom slučaju, dječaci su se učlanjivali u klub „*Supermen of America*“.

Slika 4. Korištenje *Captain America* kao alata za propagandu kojim se savjetovalo američke građane kako da se ponašaju tijekom rata

Izvor: <https://www.dday.org/2017/10/19/captain-america-a-wwii-fighting-force/>, 25.siječnja 2021. godine

Iako proglašena Zlatnim dobom stripa, kvaliteta ondašnjih stripova bila je daleko od današnjih standarda. Scenariji su bili šturi, površno smišljeni, dok su crteži bili grubljih linija, bez previše pozornosti pridane detaljima. Navedeno također govori o jednoj značajki društva onog dana. Naime, obzirom da Zlatno doba stripova koincidira s Drugim svjetskim ratom, očito je da ljudi nisu potraživali intelektualna uzbuđenja, mozgalice i dubokouman sadržaj. Ljudi onoga doba htjeli su pobjeći od stvarnosti u svijet u kojem mogu računati na pobjedu dobrog, u kojem mogu vjerovati da unatoč mizernim šansama za ostvarivanje pravda, ona će ipak biti provedena. (Decker, Castro, 2012.) Eskapizam društva, kada se sagleda šira slika, veoma je lagano identificirati putem stripova.

Naravno, unutar Zlatnog doba stripova moguće je pronaći iznimke koje su svojim kvalitetnim sadržajem općinile čitatelje. Primjerice, *Kid Eternity*, strip je izdan od strane Quality Comicsa, te je prvi puta ugledao svjetlo dana u dvadesetpetom izdanju *Hit Comicsa*, koji je izdan na Božić 1942. godine. Radnja stripa odvija se oko bezimenog dječaka koji u pratnji djeda tragično pogiba na trgovačkom brodu kojeg je bombardirala njemačka nacistička mornarica. Njegova je smrt smatrana pogreškom te je dječak vraćen na Zemlju u pratnji svog čuvara. Pritom, dječak se koristi riječi „Eternity“ kako bi prizvao značajne povijesne ličnosti koje bi se u pratnji s njime borile protiv zla. (Benton, 1992.)

Još jedna od značajki društva tog doba koja se može proučavati kroz stripove jest usađeni, gotovo pa nasljedni rasizam, odnosno socijalne predrasude društva s obzirom na klasu i rasu. Dok su glavni heroji stripova gotovo isključivo bili pripadnici bijele rase, njihovi su neprijatelji često bili pripadnici drugih rasa. Ukoliko bi bili prikazivani u iole pozitivnom svjetlu, oni bi uvijek bili asistenti, u neku ruku građani drugog reda. Tako se primjerice u stripovima nalaze „mali kineski prijatelj zvan Chop Suey“ *Captain Aero-a*, vjerni indijanski pratioc *Lone Rangera*, zvan *Tonto* (Sheyahshe, 2013.), poslušan afrički pomoćnik čarobnjaka *Mandrakea – Lothar*. Njihova je uloga sporedna, inferiorna, pomoćnička. Svojim predstavljanjem u stripovima odražavaju stav društva spram pripadnika drugih kultura i rasa. No, u ondašnjem društvu problem marginalizacije nije bio problem društva. Tako je jednostavno bilo. (Gabilliet, 2010.)

Unatoč tome što su u doba Drugog svjetskog rata Japanci jednako smatrani neprijateljima kao i Nijemci, u stripovima su Nijemci, ili *Krauts*, kako su ih pogrdno nazivali, fizionomski uvijek prikazivani slični bijelim herojima, te su u najboljem slučaju prikazani s izraženim naglascima. S druge strane, Japanci su često bili „okićeni“ očnjacima ili dabrovim zubima, karikaturno žute kože te s drugim pejorativnim karakteristikama. Amerikanci su navedena izrugivanja smatrali opravdanima.

Općenito gledajući, Afroamerikanci prikazivani su kao sluge, Meksikanci su prikazivani kao prljavi banditi, dok su Indijanci „proizvodili zvukove nalik engleskom jeziku“. Postojao je mali broj heroja miješane rase ili nacionalnosti tijekom Zlatnog doba, od kojih se može istaknuti *Blackhawk*, izdan od strane Quality Comicsove serije

stripova vojne tematike. *Blackhawks* se odnosi na skupinu međunarodnih pilota koji se bore za zapadne sile, ali nisu lojalni ni jednoj državi. Iako je posada opet isključivo bijela, jedan od likova je Kinez te je prikazan kao potpora snagama zapadnih sila. (Marshall, 2019.)

Slika 5. Naslovnica stripa *Blackhawk*

Izvor: <https://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/ComicBook/Blackhawk>, 27. siječnja 2021. godine

Nakon Drugog svjetskog rata, prikaz pripadnika drugih rasa rastao je u pozitivnosti, izloženosti i kompleksnosti karaktera. Tijekom Srebrnog doba stripova, dakle u šezdesetim i sedamdesetim godinama prošlog stoljeća, društvo je težilo ujedinjenju, zanemarivanju fizionomskih razlika, nacionalne pripadnosti i ostalih faktora koji ne uključuju moral pojedinca. Društvo je prolazilo kroz velike reforme, te se isto odražavalo i u stripovima. Prvi superheroj crne boje kože, *Black Panther*, predstavljen je javnosti 1966. godine. (Marshall, 2019.)

Kao što je i ranije navedeno, tijekom Brončanog doba stripova, odnosno u sedamdesetim i osamdesetim godinama prošlog stoljeća, superheroji su se krenuli baviti temama koje su bile socijalno relevantne, od značaja svakodnevnog, običnog

čovjeku. Problemi su se odjednom mogli riješiti i na „ljudski“ način, bez upotrebe nadnaravnih sila. Neprijatelj odjednom nije bio nedohvatljivi zločinac, već stvaran problem poput zagađenja okoliša, studentskih prava i slično. Jednako tako, obzirom da je u *mainstream* medijima sve više i više rasla rasna zastupljenost manjina, isto se odrazilo i na stripove. Predstavljeni su brojni likovi koji su parirali herojima, čak im služili kao mentori. Primjerice, *Falcon* je postao partner kulturnog borca za pravdu *Captain America*, ženska ikona *Wonder Woman* naučila je borilačke vještine od uvaženog kineskog učitelja. Njihove su misije postale misije svakodnevnog čovjeka, implicirajući time kako je svaki čovjek mogao biti superheroj jer se bori za isti cilj.

Slika 6. Partner *Captain America*, *Falcon*

Izvor: <https://thedirect.com/article/marvel-leak-sam-wilson-captain-america-the-falcon-and-the-winter-soldier>, 7. siječnja 2021. godine

Tijekom Modernog doba, kada je prisutnost rasnih, socijalnih, nacionalnih i zapravo bilo kakvih predrasuda stvar prošlosti, odnosno negativna značajka, došlo je do velikih promjena u prikazima superheroja. U ranijim slučajevima, malen postotak zastupljenosti manjina bio je i više nego očit nametanjem pojedinih heroja u slučajevima socijalne napetosti. U Modernom dobu pripadnost na koju je nemoguće

utjecati, odnosno rasa, nacionalnost, seksualna orijentacija itd., nisu fokus. Fokus su ispravne vrijednosti te prikaz njihovog ostvarenja u društvu – svojevrsno predviđanje želja i uporne nade čovječanstva za postizanjem društvene utopije. (Marshall, 2019.)

3. ANALIZA SUPERHEROINA

Kao što je navedeno u prethodnom poglavlju, stripovi su indikativna slika društva u kojem se nalaze. Ne samo da pružaju uvid u navike društva, detaljnijim proučavanjem može se otkriti i kamo je društvo težilo, odnosno što se smatralo idealom i poželjnim društvenim napretkom.

Tijekom dvadesetog stoljeća dogodio se veliki preokret u položaju žena. Nakon dugotrajne borbe, malih pobjeda i velikih gubitaka, ženama je i zakonski dopušteno jedno od osnovnih ljudskih prava modernog društva – pravo na glasanje.

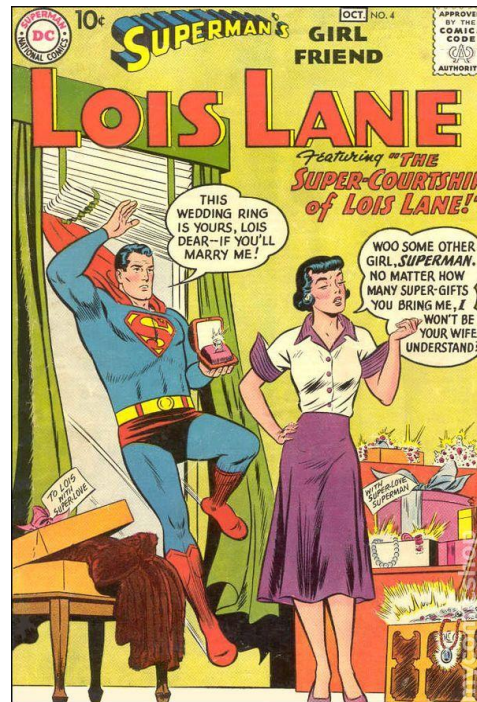
Uzevši sve navedeno u obzir, izrazito je zanimljivo pratiti razvitak ženskih likova kroz ovaj široko dostupan, popularan medij, gdje je ipak bilo dopušteno više slobode izražavanja. Maskirani u fantastične prikaze i scene, u doba kada razbibriga nije bila nadohvat ruke, stripovi su oblikovali društvo i viđenje društva samog unutar sebe. *2000 AD* je izdao prvi serijal s glavnim ženskim likom ne tako davne 1984. godine pod nazivom *Balada o Halo Jones*. (Mazur i Danner, 2017.)

3.1 Evolucija ženskog lika u stripovima

Ženski lik u *Supermanu*, Lois Lane, stvoren je proračunato i dobroćudno. Nekoliko puta revidiran prije konačne objave, njen je lik stvoren na neki način idealizirano u odnosu na tadašnje žene. Na svom je radnom mjestu prikazana kao ravnopravna muškim kolegama, što je temeljeno na istraživanju koje je pokazalo kako velik uspjeh postižu upravo filmovi koji prikazuju ženu u takvom radnom okruženju. Nadalje, posjedovala je aspiracije spram razvitka svoje karijere, no kako bi njene želje učinili stvarnosti, morali su eliminirati najčešću prepreku s kojom se susreću žene njenog doba. Naime, ono što najčešće u potpunosti preuzme mogućnosti i interese obične žene jest brak i obitelj. Kako bi napredovala u karijeri, Lois Lane je bila sama. Upravo u tome leži njena fundamentalna razlika u odnosu na ženu tog vremena, njen otpor socijalnim normama i tradicionalnim vrijednostima. I povrh svega, odupirala se *Supermanu*. Još jedan razlog radi kojeg je bila pristupačna svakodnevnoj ženi jesu njene radnje, odnosno njihova petlja. Nakon što bi demonstrirala svoju emancipaciju,

snagu i progresivnost, učinila bi neku radnju koja je tipična za ženu toga doba, poput *shoppinga*. Na takav način je Lois Lane omogućila napredak žene bez direktnog izazivanja socijalnih normi, odnosno ponašanjem koje titra na granici socijalnih okvira. (Danziger-Russell, 2013.) Lik Lois Lane služio je kao prikaz modernije žene te poslužio kao inspiracija brojnim mladim ženama diljem svijeta.

Slika 7. Naslovnica stripa *Superman*, u kojem je fokus na Lois Lane

Izvor: <https://ar.pinterest.com/pin/660621839059709756/>, 22. siječnja 2021. godine

Prvi ženski superheroj *Wonder Woman* predstavljen je 1942. godine kao antiteza prenapuhanoj muževnosti toga doba. Kao i *Captain America*, *Wonder Woman* je također služila kao inspiracija i izvor za širenje propagande. Tijekom Drugog svjetskog rata njen je lik poticao žene na aktivno sudjelovanje i podržavanje zapadnih sila. Žene su to mogle učiniti tako da se prijave u vojsku i time direktno sudjeluju ili tako da podupiru svoje obitelji pridružujući se tržištu rada. Jednako tako, došlo je do porasta u broju ženskih urednika, crtačica i ostalih sudionika procesa stvaranja stripova. Lik *Wonder Woman* stvoren je da ide ukorak s vremenom. Iako žene u doba izdavanja tog stripa još nisu imale pravo glasa, bilo je sve više i više ljudi koji su vjerovali da je ostvarenje ženskih prava ključno za napredak društva. Stoga su ju inkorporirali u jedan od najjačih medija tog vremena.

Susan Storm jedna je od *Fantastične četvorke* – Marvelove ultrapopularne franšize. Njena glavna moć bila je nevidljivost, no usprkos njenom statusu kao jedne

od četvero glavnih junaka, njena je uloga pretežito bila sporedna. Iako je kasnije evoluirala kao lik, njena je prvotna sporednost izvrstan primjer pokušaja društva da učini ono što je ispravno unutar svojih mogućnosti.

Tijekom šezdesetih godina prošlog stoljeća stvoren je lik *Jean Grey*, odnosno tada poznate kao *Marvel Girl*, koja je pripadala franšizi *X-Men*, te je zapravo bila jedna od prvotnih likova. Iako je posjedovala identične moći koje posjeduje i njena današnja inačica, njena je uloga u toj franšizi bila daleko manje kompleksna. Unatoč njenim moćima, njen je lik osmišljen radi potencijalnih romantičnih interesa. (Turberville, 2016.) Tek je desetljeće nakon stvaranja otkrivena njena prava moć i utjecaj u sklopu *Phoenix sage*.

Kasnije, prolaskom kroz ostala doba stripa, ženski je lik postao ravnopravan muškome, evoluirajući u ispravan prikaz današnjeg društva i današnjih vrijednosti. (Fretheim, 2017.)

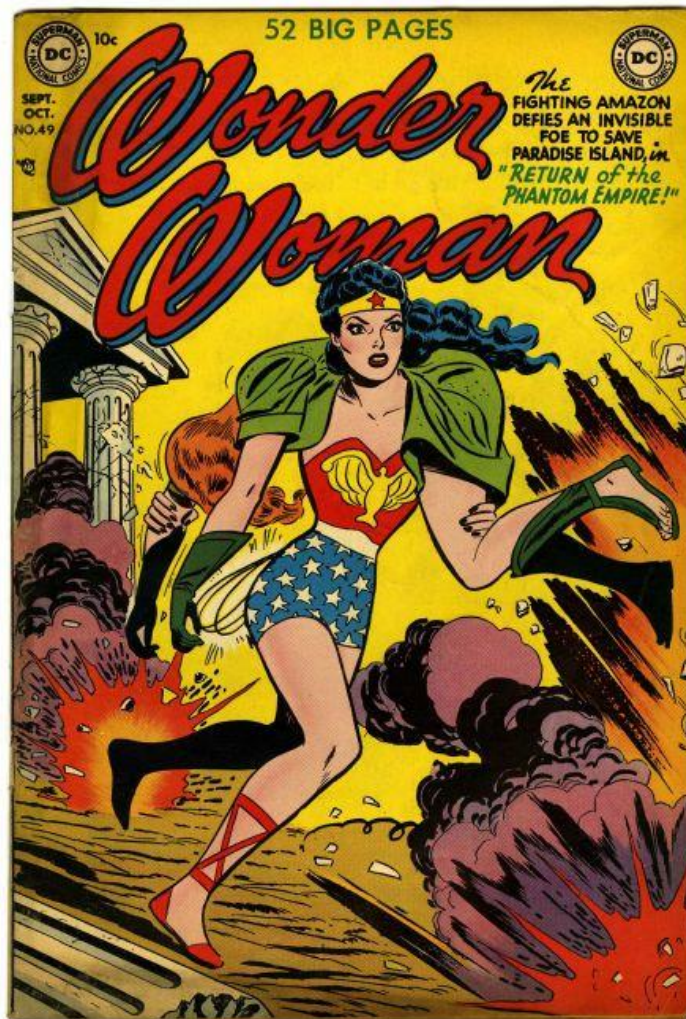
3.2. Wonder Woman

Wonder Woman, odnosno *Diane Spencer*, ženska je superheroina stvorena 1941. godine od strane DC Comics-a. Jedna je od kulturnih superheroina koja parira i *Supermanu* i *Batmanu*. Njen je stvoritelj bio William Moulton Marston, čija je ideja prije stvaranja lika bila „stvoriti ženski lik sa svom snagom *Supermana*, ali istovremeno i sa svim čarima dobre i lijepe žene“. Pravog imena Princess Diana of Themyscira, nastala je tako da ju je majka oblikovala iz gline, a život joj je podario Zeus, dok su joj supermoći kao što su letenje, brzo zacjeljivanje rana, nadljudska snaga darovani od strane grčkih bogova. (Hanley, 2014.) Takvom usporedbom jasno je dao do znanja kako misli kreirati lik koji može hodati rame uz rame tadašnjim superherojima. Kako bi mogla održati svoju popularnost, stvorena je na način da njen vizualni identitet istovremeno zadovoljava i potrebu tradicionalnog tržišta za izrazitom fizičkom snagom superheroja te seksualiziranošću žene, a da pritom istovremeno može predstavljati ženski lik koji nije potrebno spasiti i koji može predstavljati iskorak u strukturi društva na način da privuče mlade djevojčice i pruži im ženskog superheroja kojem mogu težiti. (Hanley, 2014.)

Kao superheroina, predstavljena je na sličan način kao i superheroji muškog spola, pritom najbližnja *Supermanu*. Za razliku od *Batmana*, ona i *Superman* rodili su

se sa svojim moćima te su zapravo svoju ljudsku personu smatrali kostimom. Kako ih ljudi ne bi prepoznali, oboje su nosili naočale kada bi sudjelovali u 'ljudskoj' svakodnevicu. Jednako tako, njeno je porijeklo, za razliku od *Batmana*, izvan društva u kojem se trenutno nalazi. Kao i *Superman*, i ona je dio većeg kolektiva koji posjeduju slične, ako ne i identične moći, koji prelaskom u drugačije društvo postaje superherojem. (Albertson, 2016.)

Iako je prikaz njenog lika tradicionalan u smislu njene borbe za pravdu, njen je vizualni identitet značajno drugačiji od muških prikaza. Dok muški prikazi superheroja podrazumijevaju nerealno velike mišiće, superheroine, dakle prvotno i poglavito *Wonder Woman*, prikazivani su vitkih figura, bujnih poprsja i s izrazito malo zaštitne opreme i odjeće. Bitno je naglasiti kako je u oba prikaza, i u muškom i u ženskom tijelu, prikazivan nerealan standard i objektivifikacija. Ona je bjelkinja duge, bujne, smeđe kose koju krase zlatna tijara. Njen kostim obojan patriotskim crvenim i plavim te zlatnim, živim bojama stvoren je kako bi se naglasio patriotizam u vrijeme svjetske krize, odnosno Drugog svjetskog rata. (Di Paolo, 2011.) Navedeno je od velike važnosti uzme li se u obzir njena prethodno navedena uloga u propagandi žena i njihovih uloga tijekom Drugog svjetskog rata. Ne samo da se njena uloga odnosila na odrasle, radno sposobne žene koje su mogle aktivno poduzeti nešto već se njen lik pojavio kao aspiracija brojnim djevojčicama. Iako prepuna idealizma, njen je karakter stvorio od tadašnje čitalačke publike, malih djevojčica, temelj budućih promjena. (Hanley, 2014.)

Izvor: <https://www.pinterest.com/pin/337207090822776852/>, 17.siječnja 2021. godine

U kasnijim prikazima, nakon smrti originalnog autora, njene su fizičke karakteristike poprimile realnije proporcije. Predstavljanjem CCA (*Comics Code Authority*-ja) snažne feminističke poruke koje su često bile okosnica njenog djelovanja su ukinute, te je postala, moglo bi se reći, ukroćena. Kasnije, čak su joj i nadnaravne moći oduzete, radi čega je morala naučiti borilačke vještine. Na sreću, to razdoblje nije dugo trajalo te su joj ubrzo vraćeni distinktivni kostim i nadnaravne moći.

Jedna od najvoljenijih ženskih superheroja svih vremena, *Wonder Woman* i danas je aspiracija i idol mnogim mladim ženama.

3.3. She-Hulk

Obzirom na jake promjene kroz koje je društvo toga doba prolazilo, ženski su likovi stvarani ponekad isključivo zato da bi bili žena. Savršen primjer toga je She-Hulk. Njeno postojanje temelji se na postojanju njenog muškog pandana Hulka, za razliku od *Wonder Woman*, čiji pandan nije *Captain America*. Iako je stvorena na sliku i priliku Hulka, *She-Hulk* poprimila je samo naznake njegovih distinktivnih fizičkih obilježja. Tako primjerice, unatoč činjenici da *Hulkova* muskulatura prelazi granice zdravog razuma, te zadire u sferu monstruma, fizionomija *She-Hulk* izrazito je feminizirana. Iako obdarena zavidnom mišićnom masom, njen je lik minimalno (ako uopće) monstuozan u odnosu na njenog muškog pandana, do mjere da im je jedina sličnost zelena boja kože i problem s bijesom. (Mitchell, 2015.)

Slika 9. Naslovnica She-Hulk stripa

Izvor: <https://www.amazon.com/She-Hulk-Dan-Slott-Complete-Collection/dp/078515440X>, 25.siječnja 2021. godine

Još neke od značajnih razlika između *Hulka* i njegove partnerice jesu u tome što je kod njega prisutan značajan manjak kontrole u *Hulkovskom* stanju. S druge strane, *She-Hulk* sposobna je zadržati svoju osobnost čak i tom obliku, unatoč svojem bijesu, koji je također zamjetno manji nego kod *Hulka*. Zapravo, *She-Hulk* je proizvod želje Hulk-franšize da zadrži autorska prava i stvore nove izvore zarade. Nakon *She-Hulk*, pojavili su se brojni drugi ženski likovi kao parovi tada popularnim muškim likova, primjerice *Spider Girl*, *Batwoman*, *Thor Girl* i drugi. Čak je i njeno nastajanje u stripu opisano na način kao da je stvorena po arhetipu Eve, dakle iz/od muškarca. Naime, Jennifer Walters po zanimanju je odvjetnica, sestrična Bruce Banneru, nalazi se u životnoj opasnosti te prima transfuziju krvi svoga bratića. Pritom, izložena njegovoj radioaktivnoj krvi, ona poprima iste karakteristike te se pretvori u *She-Hulka* kada se razbjesni. (Creed, 1993.)

Brown (2011.) u svom radu *Dangerous Curves: Action Heroines, Gender, Fetishism, and Popular Culture* sugerira kako *She-Hulk*, zajedno s *Mystique*, *Silver Surferom* i nekolicinom drugih predstavlja skupinu pripadnika drugih rasa. Iako je Jennifer Susan Walters u svom ljudskom obliku bijelkinja, njen je superherojski oblik lik čudovišnih proporcija i zelene boje kože.

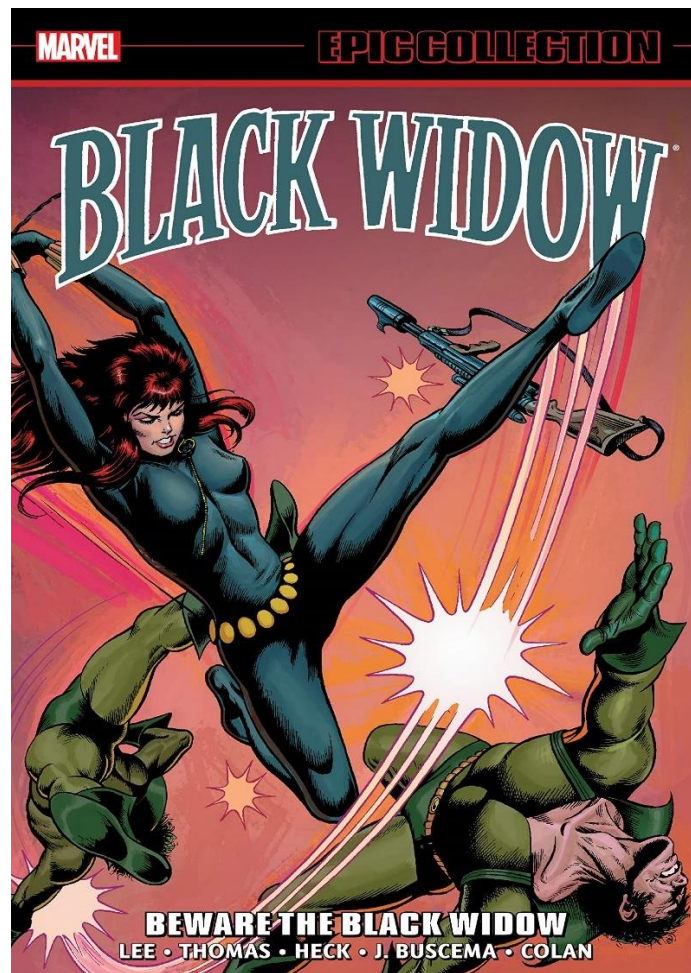
Što se tiče boje kože, zelena boja često predstavlja plodnost, prirodu, rast i prosperitet, no može označavati i ljubomoru, zavist. Iako se kod muške verzije *Hulka* zelena može povezivati s pozitivnijim obilježjima boje, kod ženske verzije *Hulka*, stvarnost je malo drugačija. Naime, Madrid (2013.) je njeno ponašanje često opisivao kao „perpetualni PMS“, čime implicira kako se žensko hormonalno ponašanje može usporediti s onime zvijeri. Nedostatak jednakog termina kod *Hulka* veoma jasno predstavlja tadašnju mizoginističku klasifikaciju. Njegovo je ponašanje opisano kao jednostavan problem s bijesom, dok je njeno ponašanje objašnjeno 'neobjašnjivim' ispadima emocija i hormonalnim disbalansom.

Za razliku od *Wonder Woman*, većina ženskih superheroja poput *She-Hulka* pati od kroničnog nedostatka identiteta, obzirom da je njihova pojava komercijalno proračunati potez. (Butler, 2006.)

3.4 Black Widow

Black Widow po mnogočemu je drugačija od ranijih stripovskih junakinja. Za razliku od *Wonder Woman* i *She-Hulk*, *Black Widow* ne posjeduje nikakve nadnaravne moći, ne može proći kroz metamorfozu kada se naljuti te se nije rodila kao bog. Predstavljena 1964. godine *Black Widow* je dugo vremena provela kao sekundarni lik u izdanjima o drugim superherojima, dok u konačnici nije povezana s franšizom *The Avengers*. Kroz godine, njena je popularnost kao lika rasla te je u Modernom dobu stripa dobila svoja izdanja i ovjekovječenja u brojnim filmskim prikazima. (Madrid, 2013.)

Slika 10 . Naslovnica *Black Widow Epic Collection: Beware The Black Widow*

Izvor: <https://m.comixology.co.uk/Black-Widow-Epic-Collection-Beware-The-Black-Widow/digital-comic/822241>, 28. siječnja 2021. godine

Iako je se ne može u potpunosti smatrati superherojem, obzirom da ne posjeduje nikakve nadnaravne moći, smatrana je superherojem jer je ravnopravan član tima *The Avengersa* te rame uz rame s ostalih superherojima sudjeluje u borbi za pravdu, gotovo jednako efektivno.

Njeno porijeklo je posebice zanimljivo jer se mijenjalo sukladno popularnim trendovima toga doba, što je bilo moguće jer nije postojala kao definitivan lik s utemeljenom pričom i namjenom. Njeno pravo ime je Natasha Romanova, siročče rođeno u Staljingradu, Rusiji koje je u ranoj životnoj dobi regrutirano u notornu, opskurnu organizaciju *The Red Room*. Sudjelovanje u toj organizaciji omogućilo joj je da stekne brojne borilačke vještine te uspješno savlada nekoliko stranih jezika. *Black Widow* je vitka, zamamna crvenokosa, atletske figure te uvijek obučena u crni, uski, kožnati kombinezon. Spomenuta je u stripu *Iron Man*, kao njegov antagonist i ruski agent, ali je kasnije napustila rusku službu i postala članom S.H.I.E.L.D. organizacije iz koje je kasnije regrutirana u *The Avengers-e*.

U kratkom periodu između njene ostavke u ruskoj organizaciji i regrutacije u S.H.I.E.L.D., živjela je životom mlade bogatašice. Njen hedonistički stil života, odnosno oslobođenje, kratko je prikazano u stripu *Daredevil*, s kojim je kratko imala romansu.

Još jedna od karakteristika *Black Widow*, a koja ju čini bližom ostalim superherojima, jest gubitak roditelja. Ponavljajuća tema koja uvelike ima utjecaja na kasniji razvitak karaktera te omogućava prelaske van granica ljudske moći.

Obzirom da je stvorena kasnije od *Wonder Woman* i *She-Hulk*, nije trebala zastupati jednake vrijednosti. Iako je *Wonder Woman* bila značajan borac za pravdu, opet je u svom ponašanju bila milostiva, više u skladu s majčinskim vrijednostima ranijih desetljeća dvadesetog stoljeća. Prezentiranje *Black Widow* kao siročeta utemeljilo je njene kasnije karakterne crte, poput konstantnog nepovjerenja prema svakome koga sretno i, s druge strane, potpunog uvjerenja u provođenje pravde, ako je potrebno i ubijanjem. Također, ono što veoma često pripisuju *Black Widow* jest njeno provociranje rodnih normi i ponašanje koje nije u skladu s onim što ljudi misle da bi jedan ženski superheroj trebao raditi. (Fretheim, 2017.)

4. ZAKLJUČAK

Stripovi su tijekom dvadesetog stoljeća počeli zauzimati relevantno medijsko mjesto unutar novog medijskog krajolika. Osim što su bili jedan od glavnih načina zabave, nudili su mogućnost pomnom promatraču da pasivno prouči tadašnje društvo i njegove želje. Od pojave superheroja u stripovima u kasnim tridesetim godinama prošlog stoljeća, idealizirani junaci nadnaravnih moći postali su dijelom svakog kućanstva. Politička javnost se često služila superjunacima u slučajevima potrebe za političkom propagandom, te širenjem ujedinjujuće nacionalne poruke. Tijekom Drugog svjetskog rata, postojanje superheroja poput *Captain America* i *Wonder Woman* dovodi do ujedinjenja naroda u ideji protiv neprijatelja. Svojim jarko obojanim naslovnim stranicama, te jednostavnom mišlju nudili su onemoćaloj i rastresenoj publici ondašnjeg doba da se izgubi i povjeruje kako pravda uvijek nadjača zlo. Jednako tako, kao što je navedeno, kroz stripove se može proučavati i želje ondašnjeg društva.

Iako su u doba objave *Wonder Woman* žene i dalje bile bez prava glasa, njen je snažan lik posadio sjeme u brojne mlade umove te im dao potporu da borbu za ženska prava privedu kraju. Unatoč tome što je i sama kasnije prošla svojevrsno kroćenje, *Wonder Woman* je danas evoluirala u lik koji prednjači u svijetu ženskih superheroja. *She-Hulk* je s druge strane, savršen primjer guranja ženskog lika u drugi plan i iskorištavanja istog za opstanak franšize. Stvorena isključivo kako bi parirala *Hulku*, njena je priča započela slično kao i ona Eve. Njen je lik gotovo u potpunosti zapostavljen, kao i brojni drugi ženski likovi koji su stvoreni s istom motivacijom. *Black Widow*, na kraju, antiteza je prethodne dvije junakinje. Ona ne posjeduje nadnaravne moći. Okrutno djetinjstvo i gubitak roditelja oblikovali su njen karakter na način da gubi onu žensku, majčinsku crtu s kojom se povezuje primjerice *Wonder Woman*.

U konačnici, može se reći kako je strip pozitivan alat za postizanje promjena. Njegove se negativne karakteristike ne mogu promatrati van konteksta vremena, ali se suptilne značajke karaktera pojedinih likova mogu prepoznati. Strip je učinio mnogo za ženski lik, predstavljajući jake heroine koje uspijevaju istovremeno ostajati unutar okvira društva, ali istovremeno titrati na granici provociranja i progresije.

U nekim slučajevima, upravo posađeno sjeme u umovima mladih ljudi može dovesti do značajnih promjena u čovječanstvu.

5. LITERATURA

Albertson, C. (2016.) *The New Wonder Woman*, Contexts Print

Benton, M. (1992.) *Superhero comics of the Golden Age: The Illustrated history*, Dallas, Taylor Pub.

Branter, C., Lobinger, K. (2014.) *Campaign Comics: The Use of Comic Books for Strategic Political Communication*, International Journal of Communication

Brown, J.A. (2011.) *Dangerous Curves: Action Heroines, Gender, Fetishism, and Popular Culture*, Mississippi, University Press of Mississippi

Butler, J. (2006.) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York, Routledge

Creed, B. (1993.) *The Monstruos-Feminine: Film, Feminism, Psychoanalysis*, London, Routledge

Costello, M.J. (2009.) *Secret Identity crisis: Comic Books and the Unmasking of Cold War America*, A&C Black

Danziger-Russell, J. (2013.) *Girls and their comics: Finding a female voice in comic book narrative*, Scarecrow, Lanham

Decker, A.C., Castro, M. (2012.) *Teaching history with comic books: A Case of violence, war and the graphic novel*, The History Teacher

Di Paolo, M. (2011.) *War, Politics and Superheroes*, North Carolina, McFarland & Company, Inc. Publishers

Duncan, R., Smith, M.J. (2009.) *The Power of Comics: History, form and culture*, New York, Continuum

Fretheim, I.M. (2017.) *Fantastic Feminism: Female Characters in Superhero Comic Books*, Oslo, University of Oslo

Gabilliet, J.P. (2010.) *Of comics and men: A cultural history of American comicbooks*, Mississippi, University Press of Mississippi

- Hanley, T. (2014.) *Wonder Woman Unbound: The Curious History of the World's Most Famous Heroine*, Chicago, Chicago Review Press
- Kelley, M. (2009.) *The Golden Age of Comic Books: Representation of American Culture from the Great Depression to the Cold War*, New York, NY Publishing
- Madrid, M. (2013.) *The Supergirls*, Exterminating Angel Press, Minneapolis
- Marshall, L.D. (2019.) *Representation of Women and Minorities Group in Comics*, San Jose, San Jose University
- Mazur, D., Danner, A., (2017.) *Svjetska povijest stripa od 1968. do danas*, Zagreb, Sandorf Publishing
- McCloud, S. (2016.) *Kako čitati strip (nevidljivu umjetnost)*, Zagreb, Mentor
- Mitchell, D. (2015.) *Paradoxes and Patriarchy: A Legal Reading of the She-Hulk*, Griffith Law Review 24:3
- Sheyashe, M.A. (2013.) *Native Americans in Comic Books: A Critical Study*, McFarland & Company
- Turberville, T. (2016.) *The Female Justice League: The Misrepresentation of Women in Comic Books*, Joseph Langham Press
- Wandtke, T.R. (2014.) *The Meaning of superhero comic books*, McFarland & Co.

Popis slika:

Slika 1. Naslovnica stripa „*The Adventures of Mr. Obadiah Oldbuck*“

Slika 2. Naslovnica prvog stripa o *Supermanu*

Slika 3. Naslovnica stripa *Captain America*

Slika 4. Korištenje *Captain America* kao alata za propagandu kojim se savjetovalo američke građane kako da se ponašaju tijekom rata

Slika 5. Naslovnica stripa *Blackhawks*

Slika 6. Partner *Captain America*, *Falcon*

Slika 7. Naslovnica stripa *Superman*, u kojem je fokus na Lois Lane

Slika 8. Naslovnica *Wonder Woman* stripa

Slika 9. Naslovnica *She-Hulk* stripa

Slika 10 . Naslovnica *Black Widow Epic Collection: Beware The Black Widow*